

3-94

3226-Р

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ЗУЙКОВСЬКА Аліна Альбертівна

УДК 008:32]:321.7: 316.42](477)

**СТРУКТУРОГЕНЕЗ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

23.00.03. – політична культура та ідеологія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

НБ НПУ



Київ – 2011

100097956

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

1969

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології Національного університету «Києво-Могиллянська академія», Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
Кисельов Сергій Олександрович,
Національний університет
«Києво-Могиллянська академія»,
доцент кафедри політології.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Картунов Олександр Васильович,
Університет економіки та права «КРОК»,
завідувач кафедри суспільних наук;

кандидат філософських наук
Степаненко Віктор Петрович,
Інститут соціології НАН України,
старший науковий співробітник, завідувач
сектору історії та теорії соціології.

Захист відбудеться 27 травня 2011 року о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.053.12 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «__» квітня 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради



М.А. Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена рядом причин практичного і теоретичного характеру.

По-перше, коливання політичної системи України між станами стабільності і нестабільності, що пов'язані з інституційними змінами в політичному житті, спричиняють проблему адаптації суб'єктів політичного життя до умов соціокультурного середовища, що постійно змінюються, внаслідок якої в українському суспільстві зберігається низький рівень легітимності демократичних норм політичної поведінки, ускладнюється розвиток відчуття громадянської ідентичності, збільшується вірогідність девіантної поведінки. У зв'язку з цим, постають питання узгодження суб'єктивного та об'єктивного рівнів політики, гармонізації інституційних і ціннісних трансформацій в українському суспільстві, вирішення яких вимагає дослідження логіки структурних змін політичної культури.

По-друге, недостатній політичний досвід досягнення ціннісної згоди на макрорівні політики, слабка здатність пересічних громадян до критичного політичного мислення ускладнюють вироблення загальнонаціональних політичних цінностей в Україні, що призводить до фрагментації політичної культури. Підтримка інтегративних механізмів політичної культури в контексті її демократизації зумовлює актуальність дослідження принципів структурного узгодження складових політичної культури українського суспільства.

По-третє, розвиток політичної культури вимагає орієнтації не тільки на іншопольтурні стандарти політичного життя, а й на потенційні ресурси вихідного культурного середовища, ігнорування яких перетворює демократичні правила і процедури на формальність. Якісні політичні перетворення в українському суспільстві пов'язані із політичною культурою, забезпечення розвитку якої потребує розуміння специфіки функціонування і змін політичної культури.

У дослідженнях змін політичної культури можна виокремити дві головні проблеми, на які звертають увагу науковці, – це фактори розвитку і шляхи формування політичної культури. Якщо пошук факторів здійснюється у різних сферах суспільного буття (економічній, політичній – в її інституційному аспекті, соціальній, культурній), процесах глобалізації, інституціоналізації, легітимації, соціальної стратифікації тощо, то проблематика шляхів формування обмежується методами освітнього впливу на політичну культуру. У контексті досліджень перехідних станів політичних систем до політичної культури звертаються при поясненні криз, конфліктів, що виникають внаслідок інституційних реформ. Політична культура розглядається як причина нестабільності, непередбачуваності, оскільки через свою інерційність вона не

здатна своєчасно відповідати вимогам сучасності, вступаючи в конфлікт із будь-якими новаціями.

Розв'язання проблеми змін політичної культури передбачає вироблення концептуального бачення принципів і закономірностей функціонування політичної культури, що потребує дослідження специфіки структуризації культурного поля політики.

Проблематику структури і функцій політичної культури досліджували у своїх працях такі зарубіжні вчені, як Г. Алмонд, Е. Баталов, М. Бірюков, Р. Блог, А. Вілдавські, К. Гаджиев, Г. Джензел, Д. Елкінз, Ю. Ірхін, Р. Лейн, Д. Ольшанський, К. Пейтман, Г. Пушкарьова, Р. Рейзінджер, В. Сергеев, Р. Сімеон, М. Сомерз. Проблеми структурних змін політичної культури присвячено праці таких зарубіжних вчених, як О. Ахієзер, В. Бочаров, К. Вельзель, С. Верба, Р. Далтон, Д. Девіс, Г. Екстейн, Р. Інглгарт, В. Лапкін, Ч. Локгарт, Л. Пай, В. Пантін, Д. Пантіч, Р. Рокришнайдер, С. Фленаган.

Дослідження динаміки змін політичної культури українського суспільства представлено у працях таких вітчизняних учених, як В. Андрущенко, Н. Амельченко, О. Бабкіна, В. Бебик, В. Бех, В. Бурдяк, В. Веденєєв, І. Варзар, М. Головатий, Є. Головаха, В. Горбатенко, І. Жадан, О. Заславська, А. Зельницький, О. Картунов, С. Кисельов, І. Кресіна, А. Лясота, М. Михальченко, Л. Нагорна, В. Нікітін, М. Остапенко, Н. Паніна, А. Постол, О. Проскуріна, М. Розумний, О. Рудакевич, Ю. Руденко, С. Рябов, М. Рябчук, А. Стегній, В. Степаненко, С. Телешун, Ю. Шайгородський, В. Ясинська.

Разом з тим малодослідженими залишаються чинники і принципи структурних змін у політичній культурі, способи збереження та оновлення політичної культури в сучасній Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри політології Національного університету «Києво-Могилянська академія» у рамках наукової теми «Політична культура громадянського суспільства: стан та перспективи в Україні» (номер державної реєстрації: 0108UO10244). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного університету «Києво-Могилянська академія» (проткол № 43 (9) від 4 грудня 2008 року).

Мета і завдання дослідження. Метою даного дослідження є комплексний аналіз принципів і механізмів структурних змін політичної культури сучасного українського суспільства.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішити такі завдання:

- проаналізувати теоретико-методологічні засади дослідження структури і змін політичної культури;
- конкретизувати методологічні підходи наукового аналізу політичної

культури, на підставі яких сформулювати теоретичні засади вивчення структурогенезу політичної культури;

- розкрити специфіку структурогенезу політичної культури;
- охарактеризувати особливості структурогенезу політичної культури в контексті суспільно-політичних змін у сучасній Україні;
- виявити системоутворюючі складові політичної культури українського суспільства;
- визначити тенденції розвитку сучасної політичної культури в Україні.

Об'єктом дослідження є політична культура як багатоскладовий феномен, що історично та соціально обумовлюється політичним життям суспільства.

Предметом дослідження є структурні зміни політичної культури сучасного українського суспільства.

Методологічну основу дослідження становить комплекс філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що забезпечують єдність гносеологічного, соціально-філософського і політологічного аналізу феномена політичної культури у зв'язку з іншими компонентами соціокультурного та політичного життя соціуму.

Особливого значення у розкритті сутності структурогенезу політичної культури набули такі методи, як аналіз і синтез, індукція й дедукція, принципи діалектики, що використовувались у тлумаченні взаємозалежності категорій структури, культури та особистості в політичному житті, принципи об'єктивності, прогресивного і безперервного руху – у поясненні редукції, ускладнення і синтезу політико-культурних компонентів.

Структурогенез політичної культури українського суспільства досліджено на основі системного, структурно-функціонального і синергетичного підходів. Використання системного підходу було пов'язано із необхідністю осягнути розмаїття категорій аналізу політичної культури, виявити елементи політичної культури, її інтегративні властивості, характер зв'язку із соціокультурним середовищем спільноти.

На підставі структурно-функціонального підходу було вивчено зв'язок когнітивного, емоційного і діяльнісного компонентів структури політичної культури, залежність їх властивостей і властивостей політичної культури як цілого, досліджено явище комплементарності властивостей структурних одиниць політичної культури, проаналізовано функцію відтворення культурного зразка в політичному житті.

Аналіз причин і ознак змін політичної культури було здійснено на підставі синергетичного підходу. Даний метод дозволив розкрити становлення структурних одиниць політичної культури в їх послідовно-часовому розвитку, проаналізувати ознаки ускладнення і межі розвитку виявлених структурних одиниць.

У дослідженні теоретикс-методологічного і емпіричного масивів знань з політичної культури було використано концепцію методологічного аналізу наукового знання Г. Щедровицького. Методологію дослідження складають також теорії соціологічної, психологічної та культурологічної наук, серед яких: теорія суспільних систем Т. Парсонса, що використовується в контексті пояснення взаємопов'язаності соціокультурних і політичних змін, соціетальних імпульсів політичного розвитку, концепція складних систем Н. Лумана – у розрізненні зовнішнього і внутрішнього аспектів існування системи політичної культури; психологічна теорія діяльності О. Леонтьєва – у розрізненні рівнів знань, значень і норм; психологічна теорія настанови Д. Узнадзе – у поясненні відповідності потреб і ситуацій у політичному житті, причин об'єктивації політичних ситуацій; інтерпретативна концепція культури К. Гірца – у поясненні залежності нормативного і ціннісного вимірів політичної культури.

Серед спеціальних методів виокремлено компаративний та історичний, використання яких дозволило вивчити структуру політичної культури українського суспільства з 1991 до 2010 року. За допомогою компаративного методу визначено критерії розрізнення структурних одиниць політичної культури, здійснено аналіз стратегій формування політичної ідентичності. Історичний метод дозволив вивчити послідовність політичних подій в Україні, виявити взаємозв'язок минулого і сьогодення. У межах цього підходу здійснено структурування ідеологічного простору української політичної культури.

Емпіричну базу дослідження склали соціологічні дослідження, що проводились Інститутом соціології НАН України, серед яких щорічні репрезентативні опитування населення України 1992–2007 років, дослідження інтегрального індексу соціального самопочуття українського населення, проведеного в рамках моніторингу соціально-політичних змін в Україні 1994–2005 рр., дослідження громадської думки в Україні у 2007 році; дані і документація Центральної виборчої комісії України по виборчих процесах в Україні 1994–2010 років, офіційні промови Президента України за 2005–2010 роки, програми політичних партій.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації обґрунтовано концепцію структурогенезу політичної культури, розроблено модель аналізу змін політичної культури, на основі якої виявлено особливості структурогенезу політичної культури українського суспільства. У межах дослідження одержано результати, що мають наукову новизну.

Уперше:

– визначено сутність політичної культури як складноорганізованої системи, спрямованої на узгодження зовнішніх і внутрішніх вимог соціокультурного розвитку, їх перетворення у політичні знання, цінності,

норми і вірування з метою адаптації суб'єктів політичної діяльності до змін у соціокультурному середовищі;

– виявлено, що в основі виникнення структури політичної культури лежить залежність між когнітивною, емоційною і поведінковою складовими, яка зумовлює ієрархізацію структурних рівнів політичної культури. Кожний рівень політико-культурних елементів (політичних настроїв, знань і дій, цінностей, норм, традицій, вірувань, міфів) має свою міру складності, що при порівнянні дозволяє виявити діапазони темпоральності політичної культури – відмінності у часі, який витрачає суспільство на формування кожного з них. Ці відмінності визначено, як міжрівневий інтервал у структурі політичної культури. Міжрівневий інтервал зумовлює варіативність структурних форм політичної культури і змістовно проявляється у відмінності політичних світоглядів людей, що належать до різних поколінь;

– створено концепцію структурно-генетичного аналізу політичної культури. Визначено, що структурогенез політичної культури відображає еволюційну зміну зв'язку мікро- і макrorівнів політики, співвідношення традиційних і сучасних компонентів політичної культури в контексті соціокультурного розвитку суспільства.

Уточнено:

– положення про те, що зміни політичної культури пов'язані із зміною поколінь і супроводжуються конфліктом вікових субкультур. Визначено зміни політичної культури як послідовність процесів диференціації та інтеграції змістовних елементів, спрямованих на оновлення і відтворення культурних рис спільноти в політичному житті;

– визначення способів реагування системи політичної культури на соціокультурні зміни: інерція, що супроводжується використанням традиційних патернів політичної поведінки у змінених ситуаціях політичної дії; оновлення, що супроводжується виробленням нових абстракцій і концептуальних схем пояснення політичних подій і явищ. Обидва процеси діалектично пов'язані і відображають адаптацію політичної культури – підтримку механізмів культурного самовідтворення спільноти в політичному житті.

Дістало подальшого розвитку:

– раніше встановлене уявлення про процеси трансформації політичної культури в Україні. З'ясовано, що у процесі демократизації політичної культури в Україні під впливом зовнішніх навіязувань у суспільстві виникає можливість втратити здатність творити зміст, що відображається в імітаціях правил та норм демократії і призводить до дисфункції наявних політичних інститутів. Водночас, зазначено, що відсутність оновлення, ігнорування вимог сучасності може призвести до архаїзації політичного життя, обмежуючи

розвиток політичного мислення, що може зробити політичну культуру українського суспільства закритою, ускладнити міжкультурну комунікацію;

– питання про соціокультурні засади розвитку політичної культури. Визначено, що зміну культурних рис в політичному житті українського суспільства відповідно до вимог сучасності забезпечує демократичний політичний лад за умови, якщо конструювання відповідних політичних інститутів є не самоціллю, а умовою розвитку культурних цінностей. Підтверджено, що формування таких якостей політичної системи, як відкритість і оперативність реагування на соціокультурні потреби суспільства є вимогою інституційного розвитку демократії в Україні і повинно бути підкріплено імплементацією у політичне життя демократичних цінностей, цінностей людини та соціально активного громадянина;

– положення про необхідність виокремлення змістовні компоненти громадянської культури. Встановлено, що забезпечення активності індивіда і реалізації його особистісного потенціалу в сучасному українському суспільстві вимагає розвитку культури громадянськості, зокрема підвищення громадянської компетентності і підтримки соціальних механізмів міжособистісної довіри, формування цінностей відповідальності і толерантності.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що положення дисертації можуть бути використані: як методологічна основа для подальших досліджень політичної культури, специфіки демократизації політичної культури в Україні; у навчально-педагогічній роботі: у процесі викладання таких нормативних курсів і спецкурсів, як «Політологія», «Політична соціологія», «Теорія демократії», «Політична культура», «Політична психологія», «Порівняльна політологія політичних режимів» та ін.; при підготовці навчальних посібників; у політичній і громадянській освіті населення. Висновки дисертації можуть використовуватися при розробці засад внутрішньої політики та ідейних платформ політичних партій, громадськими організаціями в їх практичній діяльності.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення, висновки та пропозиції дисертаційного дослідження було апробовано на наукових, науково-практичних конференціях, семінарах, зокрема: Науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Дні науки» (м. Київ, 2007), Міжнародній конференції «Політична культура: проблеми концептуалізації» (м. Київ, 2008), II Міжнародній науковій конференції «Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій» (м. Суми, 2009), Науково-практичній конференції «Сучасні підходи до дослідження політики», (м. Київ, 2009), II Міжнародній науково-теоретичній конференції «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності»

(м. Житомир, 2009), III Міжнародній науковій конференції «Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій» (м. Суми, 2010), XVIII Міжнародній конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Ломоносов» (м. Москва, 2011).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 7 одноосібних праць, із них 5 – наукові статті у фахових виданнях ВАКУ України в галузі політичних наук, 2 - тези наукових конференцій.

Структура і обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (221 позиція). Загальний обсяг дисертації становить 206 сторінок, обсяг основної частини – 184 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт, предмет, розкрито теоретичні та методологічні основи дослідження, визначено наукову новизну, практичне значення й апробацію одержаних результатів.

Перший розділ «Теоретико-методологічні напрями дослідження структурних змін політичної культури» присвячено аналізу наукових підходів до дослідження структурних і динамічних аспектів сутності політичної культури, здійснено аналіз ступеня висвітлення проблеми структурогенезу політичної культури у працях зарубіжних і вітчизняних науковців, розкрито послідовність формування теоретичних уявлень про систему, структуру, функції та зміни політичної культури.

У *підрозділі 1.1. – «Структурні компоненти і динаміка політичної культури у передісторії теорії політичної культури»* – аналізуються підходи до визначення компонентів політичної культури, ролі політичної культури в суспільно-політичному бутті.

Зазначається, що на етапі передісторії теорії політичної культури формулюється проблема взаємного впливу культурної і політичної сфер суспільного буття, розв'язання якої зумовило дослідження природних, соціально-психологічних і культурних чинників історичного процесу, суб'єктивних і об'єктивних вимірів політичного життя. Виявлено єдність, усталеність, об'єктивність проявів культури в політичному житті, залежність політичної діяльності суспільства від культури і розвитку культури від наявних політичних інститутів.

Визначаються соціокультурні, психологічні фактори політичної історії, взаємозалежність колективного і індивідуального мислення, виявляються природні і культурні фактори суспільної інтеграції, такі способи передачі

продуктів колективної і індивідуальної свідомості, як наслідування і навіювання.

У підрозділі 1.2. – «Підходи до визначення структури і функцій політичної культури» – розглядаються теоретичні засади дослідження політичної культури, зокрема соціально-психологічний, інтерпретативний, історіософський і комунікативний підходи. У контексті розвитку уявлень про структурні і функціональні ознаки політичної культури визначаються окремі напрями дослідження, що присвячені аналізу зв'язку політичної системи і політичної культури, змістовних компонентів та типів політичної культури; ролі політичної культури у політичному розвитку суспільства; специфіки структури політичної культури в конкретному соціокультурному середовищі; зв'язку політичної культури і процесів комунікації, технологій і способів символічного виробництва у політичному житті. Виявлено ознаки організованості політико-культурного простору, зокрема розкриваються значення цілісності і функціонального призначення політичної культури.

Зазначається, що розвиток теоретико-методологічної системи дослідження політичної культури відбувається на підставі послідовного розкриття зв'язків між категоріями «структура», «культура» і «суб'єкт» у політиці, що відображають взаємопов'язаність психологічних, соціальних і культурних явищ, специфіку форм вираження особистості, соціальної взаємодії, засобів культурного виробництва у політичному житті. Встановлено, що залежно від тлумачення виявлених категорій визначаються відмінності у тлумаченні структури і функцій політичної культури.

Підрозділ 1.3. – «Інтерпретації змін і розвитку політичної культури» – присвячено аналізу підходів у поясненні чинників і способів змін політичної культури. Визначаються інерційність як принцип функціонування політичної культури, архаїзація як спосіб збереження змістовних елементів політичної культури, зв'язок соціокультурних і політичних змін у суспільстві, який виражається у послідовній зміні змістовних конфігурацій політичної культури в історичному часі.

Зазначається, що динаміка політичної культури розкривається у двох вимірах: часовому, який відображає і короткочасність, і довготривалість впливу змістовних характеристик політичної культури на політичне життя; просторовому, в межах якого окреслюються основні тенденції взаємовпливу культурної, політичної та економічної складових суспільства. Вказано, що культурні зміни вивчаються на ґрунті відмінностей уявлень, переконань і цінностей людей, що належать до різних суспільств і до різних поколінь.

Визначається, що відносна стабільність політичного світу підтримується за рахунок відтворення політичних цінностей «дорослішого» покоління. У свою чергу, ресурсом розвитку політичної культури виступає гнучкість мислення

«молодшого» покоління, яке є відкритим до змін і здатне поставити під сумнів ефективність традиційних моделей політичної поведінки.

Розглядається механізм адаптації політичної культури, що підтримує безперервність політичного життя, забезпечує оптимальне співвідношення аномій і нормативних політичних дій, і є специфічним щодо встановлення співвідношення традиційних та сучасних елементів політичної культури для кожного суспільства.

У підрозділі 1.4. – *«Методологічні принципи дослідження політичної культури»* – визначаються основні проблеми розвитку теорії політичної культури як окремої галузі політичної науки, основні принципи дослідження феномену. На підставі методології дослідження розвитку наукового знання Г. Щедровицького, В. Стьопіна аналізуються методологічні праці з політичної культури. Розкривається сутність компаративності, дескриптивності і нормативності як методологічних принципів аналізу політичної культури, виявлено тенденцію до ускладнення одиниць аналізу структурних змін політичної культури.

Розглядаються розмаїття категорій визначення сутності політичної культури та засади вивчення компонентної інтеграції її елементів. Розкривається відмінність розуміння політичної культури як «сукупності» і як «системи». Зазначається, що розв'язання проблеми структурної складності феномену сприяло активному пошуку принципу, за яким утворюється структура політичної культури.

Другий розділ *«Концептуальні засади дослідження структурогенезу політичної культури»* присвячено опису концепції структурогенезу політичної культури. На підставі системного, структурно-функціонального і синергетичного підходів пояснюються внутрішні особливості організації та принципи змін політичної культури.

У підрозділі 2.1. – *«Поняття структурогенезу в теорії систем»* – розкривається понятійно-категоріальний апарат дослідження структурних змін політичної культури. Розглядається процес структуризації складових системи.

Визначається, що системні ознаки явища виражаються у наявності розмежування внутрішнього і зовнішнього контексту його існування. Зовнішній контекст системи, відображаючи детермінанти її появи, визначає функціональне призначення або мету існування системи. Зазначене дозволяє розглядати систему як елемент, що має певне функціональне навантаження у межах мета-системи (середовища). Внутрішній контекст системи проявляється у структурі – способі зв'язку елементів, за рахунок якого виконується призначення системи. Структура вносить сталість і узгодженість у поведінку елементів, уможливаючи збереження кожного з них за рахунок їхнього зв'язку у межах цілого.

Зазначається, що структурогенез є процесом безперервної ієрархізації елементів системи, що супроводжується появою структури системи, в якій кожний наступний структурний рівень є результатом розвитку попереднього. Кожний із структурних рівнів системи відрізняється ступенем складності, має визначені межі, за які не може вийти розвиток певного елементу. Поняття структурогенезу відображає процес, під час якого формується структурна конфігурація системи, відбувається узгодження зовнішніх і внутрішніх вимог існування системної цілісності.

У підрозділі 2.2. – «*Структурогенез політичної культури*» – політична культура розглядається як складноорганізована система. Визначаються основні елементи системи політичної культури, її структурні рівні. Пояснюється залежність когнітивної, емоційної та поведінкової складових, її значення щодо підтримки стабільного існування системи політичної культури.

Розкривається сутність зв'язку структурних рівнів політичної культури, виявляються їх головні ознаки і функції. Структура політичної культури розглядається у двох аспектах: горизонтальному – як логічно узгоджене, емоційно наповнене і підтвержене в діяльності політичне знання, що є відображенням політичної дійсності та існує у формі актуальної змістовної конфігурації; і вертикальному – як спосіб зв'язку різних за формою одиниць вираження змісту політичної культури. У горизонтальному вимірі політичної культури аналізуються способи узгодження змісту політичного мислення, у вертикальному – способи упорядкування структурних форм політичної культури.

Функціональне призначення політичної культури на мікрорівні політичного життя виявляється у виробленні сенсу суб'єктивних дій, що втілюється у значенні, яке надається об'єктам соціокультурного простору через когнітивне і емоційне позначення зв'язку ситуації та потреби дії. На макрорівні функція політичної культури здійснюється через процес структуризації змістовних компонентів політичної культури, що є збереженням життєво важливих рис політико-культурної системи конкретного суспільства.

Підрозділ 2.3. – «*Чинники і шляхи структурних змін політичної культури*» – присвячується аналізу детермінант структурних змін політичної культури. Зазначено, що структурогенез політичної культури пов'язаний із механізмом адаптації політичної культури до змін у соціокультурному середовищі.

Соціокультурні зміни уповільнюються за рахунок інерційного руху політичної культури, знижуючи у такий спосіб ризики дезорієнтації і аномій у політиці, зберігаючи в суспільстві специфічні культурні риси, що підтримують політичну стабільність. Встановлено, що при здійсненні функції збереження

політична культура діє як механізм наслідування, вказується, що радикальним проявом функції збереження є процес архаїзації політичного життя.

Визначається, що структурні зміни політичної культури відбуваються шляхом диференціації, дезінтеграції і інтеграції її змістовних елементів.

Розкривається специфіка процесу модернізації політичної культури, для якого характерне збільшення обсягу політичних знань, альтернатив політичних дій і ситуацій. Встановлено, що зворотним боком оновлення змісту політичної культури є підміна процесу творення змісту імітацією.

Визначається, що певна структура політичних значень у конкретний момент існування суспільства існує стільки, скільки дозволяє підтримувати безперервність політичного життя, надаючи певний рівень прогнозованості політичній поведінці і вносячи логічність у протікання політичних процесів. Під впливом змін у зовнішньому середовищі структура політичної культури руйнується і відновлюється знову. Зазначається, що дезінтеграція, системи політичної культури є результатом дисфункції системоутворюючого чинника політичної культури, коли наявна система політичних цінностей виявляється неспроможною в ускладнених умовах політичних дій підтримувати відчуття солідарності в межах політичної системи суспільства. Розкривається сутність структурної інтеграції політичної культури як способу відновлення цілісності системи політичної культури, що виражається в організації різноспрямованих культурних процесів й імпульсів на підставі ціннісного консенсусу.

У третьому розділі «Трансформація структури політичної культури сучасного українського суспільства» досліджено структурогенез політичної культури в Україні у період з 1991 до 2010 років.

У підрозділі 3.1. – «Демократизація політичної культури українського суспільства: конфлікт традиційного і сучасного» – аналізується процес оновлення політичної культури в Україні. Розкривається специфіка диференціації політичних знань і цінностей в українському суспільстві, параметри структуризації ідеологічного простору політичного життя у зв'язку із його демократизацією.

Виявляється існування двох вимірів політичної дійсності в Україні: декларативного, що існує у законах, постановах та інших нормативно-правових документах, у яких політична система України є демократичною; і реального, в якому через непередбачуваність багатьох складних соціальних і економічних чинників, політичну поведінку регулюють традиційні неформальні норми і правила.

Відтворено процес диференціації елементів політичної культури в українському суспільстві, в контексті якого ідеальні уявлення про демократичний лад, накладаючись на політичну дійсність, і радянська політична культура, через призму якої сприймалися демократичні цінності,

спричинили загальну дезорієнтацію громадян у політичному житті українського суспільства, суперечності у тлумаченні політичних подій.

Розкривається особливості інерційного руху політичної культури, під час якого суб'єкти політичного процесу – головні політичні фігури, партійні діячі, виборці та громадяни – відтворюють традиційні патерни політичної поведінки.

Розглядаються наслідки існування подвійної системи політичних правил і норм, зокрема існування на суспільному рівні специфічної моделі політичних відносин, в основі якої покладено соціальний інстинкт самовиживання, який спрямовує дії політичних суб'єктів на досягнення поставленої мети незважаючи на руйнівний ефект для суспільного блага.

Підрозділ 3.2. – «Цінності і норми політичного життя в Україні: шлях долаття міжкрівненого інтервалу в структурі політичної культури» – присвячений дослідженню соціальної значимості демократичних цінностей, дієвості основних принципів демократії, системоутворюючих елементів політичної культури в Україні. Розглядаються способи усвідомлення і відтворення нових і традиційних політичних норм, шляхи узгодження нормативного і ціннісного вимірів політичного життя.

Проаналізовано процес дезінтеграції змістовної конфігурації політичної культури українського суспільства, наслідком якого є потреба наповнити соціальною валідністю кожний новий етап ціннісної інтеграції. Визначено різноспрямованість тенденцій розвитку нормативної та ціннісної систем в українському суспільстві. Зазначено, що відсутність належної до демократичної форми політичної системи комунікації між політичними партіями, політичними лідерами і виборцями, так само як і між державою і громадянським суспільством зумовили інтеграцію системи політичної культури через створення ситуацій масових політичних дій.

Розкривається специфіка процесів агрегації і артикуляції суспільних запитів у політичному житті українського суспільства, проаналізовано системи ідентитетів, які використовуються для створення ціннісного консенсусу між громадянами і політичними акторами, визначено домінантні в політичному житті риси української культури.

Функція інтеграції політичної культури розглядається в контексті формування політичної ідентичності громадян України. Значення відчуття політичної ідентичності розкривається в контексті відновлення зв'язку культурного і особистісного вимірів, який уможливило повноцінне функціонування структурного виміру суспільства, породжуючи відчуття суспільної солідарності. Визначено ідеї державотворення, націотворення і створення громади як змістовні складові стратегії мобілізації вольового ресурсу українських громадян на консолідовані політичні дії.

У підрозділі 3.3. – «Формування тенденцій розвитку політичної культури українського суспільства: внутрішні і зовнішні чинники» – досліджуються пріоритети розвитку політичної культури в контексті соціокультурних змін в українському суспільстві. Розглянуто основні вимоги до системи політичної культури в Україні на сучасному етапі, які, по-перше, зумовлені зміною політичної культури в контексті відтворення постматеріальних цінностей у політичному житті суспільств з розвиненою демократією; по-друге, порушуються у сфері наукового мислення історичного, соціологічного, політологічного напрямку. Зазначається, що в сучасному українському суспільстві домінуючими залишаються потреби у безпеці і матеріальному добробуті.

Визначаються соціокультурні засади розвитку політичної культури в контексті підтримки моделі суспільної солідарності в Україні. Обґрунтовано необхідність сформувати комплекс змістовних ознак політичної культури для гармонізації мікро- і макрорівнів політики, підтримки подальшої демократизації політичної культури в Україні. Пояснюється, що розв'язання суперечностей розвитку демократичної політичної культури вимагає підкріплення цінностей свободи і рівності відповідальністю і толерантним ставленням до різноманітних потреб, інтересів і цінностей різних груп.

У **Висновках** узагальнено результати дослідження та наголошено, що проведене дослідження створює комплексне бачення структурних змін політичної культури в сучасному українському суспільстві.

Ідея структурогенезу політичної культури ґрунтується на теоретичних уявленнях про структуру, функції та зміни політичної культури. Визначено, що водночас із концептуальними розбіжностями в інтерпретаціях цих аспектів сутності політичної культури феномену приписується всезагальність, усталеність, інтегративність. Зазначене дозволяє розглядати політичну культуру як одну із рушійних сил політичного розвитку, визначати спрямованість змін у політичній культурі на підтримку безперервності політичного життя.

Встановлено, що усталеність політичної культури забезпечується постійною трансформацією її структури. Зміни в політичній культурі є адаптацією суб'єктів політичного життя до зміни соціально-економічних і соціокультурних умов їх діяльності. Серед чинників змін у політичній культурі виявлено такі: історична випадковість, соціальні (диференціація соціальних ролей і функцій, збільшення темпів соціальної мобільності) та економічні зміни, рівнодіюча соціокультурних змін (сукупний ефект економічного, політичного і культурного розвитку). Визначено, що зміни в політичній культурі відбуваються через зміни поколінь, опосередковані політичною соціалізацією і конфліктом вікових субкультур.

Дослідження методології наукового аналізу політичної культури дозволило зафіксувати проблеми каузальної ефективності політичної культури як категорії наукового аналізу політики, зростання кількості абстрактних категорій аналізу динаміки політичної культури, що зумовило пошук зв'язків між операціональними одиницями аналізу політичної культури, актуалізацію проблеми часових критеріїв змін політичної культури. Для вирішення виявлених проблем було використано загальнонаукові методи пізнання: системний, структурно-функціональний і синергетичний підходи, на підставі яких було введено поняття структурогенезу політичної культури для аналізу структури і змін феномену.

Поняттям «структурогенез» визначено процес становлення інваріантних зв'язків і відносин елементів змісту політичної культури, фіксованих у певній її конфігурації у конкретний історичний час. Структурогенез політичної культури відтворює логіку розташування компонентів у структурі політичної культури в контексті соціокультурних змін у суспільстві. Проаналізовано такі структурні рівні політичної культури, як настрій, знання, дія, цінності; норми (політичні та правові); традиції; вірування і міфи. Виявлено, що структурні одиниці розрізняються за інтенсивністю впливу на поведінку, більшою чи меншою усталеністю, ієрархічністю внутрішніх зв'язків. Доведено, що чим складнішою є структурна одиниця політичної культури, тим важче її змінити й тим відчутніше вона впливає на політичне життя. Процес ієрархічного структурування є способом збереження тих складових політичного життя, що найбільше сприяють розкриттю соціального потенціалу суспільства. Конфігурація політичної культури одного часового періоду є середовищем, в якому з'являється нова.

Автономність кожного структурного рівня відображається у відмінностях діапазонів часу існування структурних одиниць, що утворюють міжрівневі інтервали в структурі політичної культури. Доведено, що міжрівневий інтервал запобігає накладанню структурних рівнів системи, підтримуючи незмінність ознак кожного структурного рівня, упорядкованість і стабільність відтворення політичної культури. Змістовно він проявляється у відмінностях світоглядів людей, що належать до різних поколінь.

Серед чинників змін політичної культури виокремлено внутрішню диференціацію суспільної системи і міжкультурну взаємодію. Вказані чинники відтворюють ускладнення суспільної системи в її соціальному, культурному, економічному і політичному аспектах внаслідок міжкультурної взаємодії. Такі зміни уповільнюються політичною культурою, що спрямовано на зниження ризиків дезорієнтації суб'єктів у політиці. Обґрунтовано, що зміни політичної культури відбуваються за принципами безперервності відтворення і розвитку,

що виявляється у вигляді структурування змістовних компонентів і адаптації змістовної конфігурації політичної культури до соціокультурних змін.

Сучасна демократична політична культура в Україні формується у процесі раціоналізації громадських настроїв і очікувань, створення ситуацій масових політичних дій, формування політичної ідентичності. Провідними темами ідеологічного простору сучасного українського суспільства у 1990-х роках були незалежність, національна самобутність, соціальна рівність і соціальна справедливість, які внаслідок диференціації поля політичної боротьби у 2000-х роках були доповнені ідеями суспільної інтеграції і вираження особистості в політиці, інтерпретаціями минулого і майбутнього українського народу, вирішення проблем корупції, соціального і правового захисту громадян, економічного розвитку. Виявлено, що актуалізованими культурними темами сучасного політичного життя є притаманні українській ментальності прагнення до справедливості, свободи, підприємницький дух, любов до рідної землі, солідарність, серед яких центральне місце повинна зайняти людина з орієнтацією на громаду.

Безперервність політичного життя в українському суспільстві підтримується за рахунок своєчасної зміни домінуючих тем політичного розвитку: державотворення, націотворення, творення громади. Специфіку впровадження моделей політичної ідентичності в Україні визначають два комплекси ідей. Перший, що уособлює прагнення подолати залежність від «зовнішніх» щодо розвитку української культури факторів, спирається на національно-державницьку модель ідентичності, спрямовану на формування свідомого щодо своєї свободи українця. Другий комплекс ідей відображає прагнення до боротьби із перешкодами, що виникають на шляху суспільного поступу, спирається на громадянську модель, спрямовану на формування відповідального громадянина.

У розвитку політичної культури сучасного українського суспільства в період із 1990 до 2010 рр. виявлено проблему узгодження традиційних і сучасних змістовних елементів. Співвідношення традицій і новацій у політичному житті України має конфліктний характер і відтворює процес оновлення зв'язку мікро- і макрорівнів політики, що має на меті узгодження потреб і інституційних механізмів їхнього задоволення. Підтверджено, що різноспрямованість тенденцій розвитку нормативної та ціннісної систем в українському суспільстві зумовлюють інтеграцію системи політичної культури через дестабілізацію і делегітимізацію політичних інститутів, тому узгодження вихідної політичної культури радянського зразка із новими типами і формами політичної взаємодії в Україні відбувається через створення ситуацій масових політичних дій, що дає можливість апелювати до громадської думки в артикуляції політичних позицій, і так підтверджувати їх істинність.

Визначено, що антропоцентризм, соціальна активність громадян, професіоналізація ідеологічної діяльності в репрезентації потреб і інтересів різних соціальних груп, розвиток діалогових форм міжкультурної, соціальної, політичної комунікації складають тенденції розвитку політичної культури сучасного українського суспільства. З'ясовано, що системоутворюючими елементами демократичної політичної культури в українському суспільстві виступають свобода і рівність. Подальше оновлення традиційних елементів політичної культури пов'язано із імплементацією цінностей відповідальності і толерантності в структуру політичної культури, необхідністю розвитку міжособистісної довіри в українських громадян, еволюційною зміною принципу самовиживання у соціальному і політичному житті на принцип співіснування.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Зуйковська А. А. Дослідницький простір політичної культури / А. А. Зуйковська // Наукові записки НаУКМА. – Т. 82. : – Політичні науки. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 23–28.
2. Зуйковська А. А. Система, структура та функції політичної культури в сучасному політико-культурному аналізі / А. А. Зуйковська // Наукові записки НаУКМА. – Т. 95. : – Політичні науки. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 23–26.
3. Зуйковська А. А. Деякі аспекти структурної організації політичної культури / А. А. Зуйковська // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2010. – Вип. 20. – С. 144–151.
4. Зуйковська А. А. Соціокультурні засади розвитку політичної культури / А. А. Зуйковська // Політичний менеджмент. – 2010. – № 4 (43). – С. 65–73.
5. Зуйковська А. А. Ознаки адаптації політичної культури / А. А. Зуйковська // Політичний менеджмент. – 2010. – № 6 (45). – С. 82–89.
6. Зуйковська А. А. Деякі аспекти функціонального значення політичної культури / А. А. Зуйковська // Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій : збірник матеріалів II Міжнародної наукової конференції (Суми, 27–30 квітня 2009 р.). – Т. 1. – Суми : СОІППО, 2009. – С. 68–70.
7. Зуйковська А. А. Синхронізація тенденцій соціокультурного і політичного розвитку як соціетальна потреба перехідних суспільств / А. А. Зуйковська // Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій : збірник матеріалів III Міжнародної наукової

конференції (Суми, 26–29 квітня 2010 р.). -- Т. 1. – Суми : СОІПІО, 2010. – С. 236–240.

АНОТАЦІЇ

Зуйковська А. А. Структурогенез політичної культури сучасного українського суспільства. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2011.

Дисертацію присвячено дослідженню структурних змін політичної культури сучасного українського суспільства. У роботі запропоновано структурно-генетичний аналіз трансформацій політичної культури. На підставі системного, структурно-функціонального і синергетичного підходів визначено логіку виникнення і становлення структурних зв'язків і відносин у системі політичної культури; розкрито механізм адаптації політичної культури до соціокультурних змін у суспільстві; охарактеризовано специфіку структурогенезу політичної культури українського суспільства, виявлено системоутворюючі чинники і тенденції розвитку політичної культури в Україні.

У дослідженні розкрито механізм синхронізації соціокультурних і політичних змін. Доведено, що соціокультурні зміни ініціюють структурні зміни політичної культури, сутність яких полягає в оновленні ціннісних засад інституційних форм політики з метою підтримки безперервності політичного життя.

Ключові слова: політична культура, структура політичної культури, зміни політичної культури, структурогенез політичної культури, політичний розвиток, соціокультурні зміни, демократизація політичної культури українського суспільства.

Зуйковская А. А. Структурогенез политической культуры современного украинского общества. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.03 – политическая культура и идеология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2011.

Диссертация посвящена исследованию структурных изменений политической культуры современного украинского общества. В работе предложен структурно-генетический анализ трансформаций политической культуры. На основе системного, структурно-функционального и синергетического подходов определена логика возникновения и становления

структурных связей и отношений в системе политической культуры; раскрыт механизм адаптации политической культуры к социокультурным изменениям в обществе; охарактеризована специфика структурогенеза политической культуры в украинском обществе, выявлены системообразующие факторы и тенденции развития политической культуры в Украине.

В исследовании раскрыт механизм синхронизации социокультурных и политических изменений. Доказано, что социокультурные изменения инициируют структурные изменения политической культуры, сущность которых состоит в обновлении ценностных оснований институциональных форм политики с целью поддержания непрерывности политической жизни.

Ключевые слова: политическая культура, структура политической культуры, изменения политической культуры, структурогенез политической культуры, политическое развитие, социокультурные изменения, демократизация политической культуры украинского общества.

Zuikova A.A. Structurogenesis of Political Culture in Modern Ukrainian Society. – Manuscript.

Thesis for obtaining the degree of the Candidate of Political Sciences. Specialisation 23.00.03. – Political Culture and Ideology. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2011.

The thesis is devoted to research of changes in the structure of political culture of the modern Ukrainian society. A structural-genetic analysis on transformations of political culture is proposed in the thesis; on the basis of system, structural-functional and synergetic approaches logic of genesis and development of the structural links in the system of political culture is determined; and the specific character of structurogenesis of political culture in Ukraine is characterized.

Reasons and ways of changes in the structure of political culture are analyzed in the dissertation; it is proved that changes of political culture are mediated by political socialization and attended by the conflict of age-subcultures. Structural changes in political culture represent adaptation of the political subjects to change of social-economic and social-cultural conditions of their activity. Differentiation of social system and intercultural interaction are determined among the reasons for changes in political culture. These changes are realized in compliance with principles of continuity of self-reproduction and development of culture and shown up in structuring of intensional components, adaptation of political culture configuration to socio-cultural changes.

The concept structurogenesis is defined as a process of establishment of invariant links and relations among the content elements of the political culture, which are fixed in the structure of political culture at the specific historical time. The

structurogenesis of political culture reflects logic of component layout in the system of political culture within the context of socio-cultural changes in society. Such structure levels of political culture as sentiments, knowledge, actions, values, norms, traditions, beliefs, myths are analyzed; process of hierarchic structuring of political culture elements is revealed. It is proved that the autonomy of each structure level is determined by differences of diapasons in lifetime of the structure units. These differences form interlevel intervals in the structure of political culture and are contensively reflected in the discrepancies of the political outlooks of people, belonging to different generations.

Principles of correlations between traditions and innovations and process of renovation of connection between micro- and macro-level politics are detected in the development of political culture of the Ukrainian society in the period from 1990 to 2010. The contrariety of the vectors for development of value and normative systems is corroborated. It is explained that their coordination originates from creation of the mass political actions, which enables to appeal to public opinion under articulation of the political positions, confirming thereby their verity.

It is determined that anthropocentrism, social activity of citizens, professionalization of the ideological activity in representation of needs and interests of various social groups, development of dialogue forms of intercultural, social, political communication constitutes vectors for development of political culture in the modern Ukrainian society. The further renovation of the traditional elements of political culture is related to implementation of responsibility and tolerance values into political culture, necessity of development of interpersonal trust, evolutionary transformation of the self-survival principle into the principle of coexistence in social and political life.

Key words: political culture, political culture structure, political culture change, structurogenesis of political culture, political development, socio-cultural changes, democratization of political culture of Ukrainian society.



Підписано до друку 21.04.2011 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Наклад 100 прим. Зам. № 265
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26

